

Ю. Самборська,

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ НЕПОВНОЛІТНІХ У СПРАВАХ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і соціального росту. Саме сім'я повинна виступати основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження і передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей.

Право на сім'ю є одним з природних прав людини. Відповідно до п. 6 Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Верховною Радою Української РСР 27 лютого 1991 року, «дитині для повного і гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння» [1].

Сучасне правове становище дітей в суспільстві вимагає нових підходів до аналізу і вирішення проблеми судового захисту прав та інтересів неповнолітніх, які позбавлені батьківського піклування.

З прийняттям Сімейного кодексу України [2] неповнолітні особи одержали змогу самостійно звертатися до суду з позовом щодо позбавлення батьківських прав у відношенні до батьків, які не виконують свій обов'язок стосовно їх виховання. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема процесуального становища неповнолітніх у справах щодо позбавлення батьківських прав.

Науковим дослідженням процесуальних особливостей розгляду справ про позбавлення батьківських прав через призму судового захисту прав неповнолітніх займалися багато вчених як радянського, так і сучасного періоду: Ж. К. Ананьева, М. А. Вікут, О. В. Гетманцев, Т. П. Євдокимова, С. А. Іванова, Л. А. Кондрат'єва, Н. М. Кострова, Л. В. Мороз, Н. Н. Тарусіна та ін.

Однак до теперішнього часу не існує єдиного визначення процесуального становища неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав.

Правильне визначення процесуального становища основних учасників процесу у справах щодо позбавлення батьківських прав має велике теоретичне і практичне значення, оскільки від цього буде залежати обсяг їх процесуальних прав та обов'язків.

Основною метою та завданням даної статті є виявлення, постановка та вирішення проблем щодо процесуального становища неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав, виходячи із досягнень науки цивільного процесуального права та вивчення судової практики, застосування матеріально-правових норм.

Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються в цивільному судочинстві на підставі пред'явлення позову до суду.

Статтею 165 СК України визначено перелік осіб, які мають право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Такими особами є один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Отже, як вбачається з норм даної статті дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на звернення до суду з заявою про позбавлення батьківських прав та займає процесуальне становище позивача.

Однак у сучасній літературі та на практиці не існує єдиного погляду щодо

визначення процесуального становища дитини, яка не досягла зазначеного вище віку та яка не звертається до суду з заявою про позбавлення батьківських прав.

Так, одні науковці, такі як Ж. К. Ананьєва, М. А. Вікут, Т. П. Євдокимова, вважають, що неповнолітні не можуть виступати позивачами у справах про позбавлення батьківських прав, так як вони недієздатні за віком [3, 136; 4, 107–108; 5, 20].

Н. Н. Тарусіна у своїй роботі зазначає, що «неповнолітні не можуть самостійно брати участь у цивільному процесі у справах про позбавлення батьківських прав, оскільки юридична рівність сторін регулятивних сімейних правовідносин принципово виключає можливість застосування примусу самими учасниками процесу, тому структура охоронюваних правовідносин змінюється у зв'язку з необхідністю вступу в цей юридичний зв'язок держави в особі компетентних органів (прокурора, органів опіки та піклування)» [6, 22].

Протилежну точку зору висловлює Л. В. Мороз, який зазначає, що неповнолітні повинні виступати позивачами, незважаючи на те, що в процесі буде брати участь інша особа (мати або батько, орган опіки та піклування, прокурор та інші) [7, 10].

Таку ж думку підтримує Т. В. Санжаровська та зазначає, що позивачем у справах про позбавлення батьківських прав є сам неповнолітній. Пояснює це тим, що при розгляді справи про позбавлення батьківських прав мова йде про захист прав дитини на належне виховання й розвиток [8, 45].

Вбачається достатньо обґрунтованою точка зору Л. А. Кондрат'євої, яка вважає, що «в цивільному процесі позивачем завжди є особа, права та інтереси якої порушуються (суб'єкт спірного права) незалежно від того, ким пред'являється позов і порушується справа. Юридично заінтересованою особою в даній категорії справ є неповнолітній, адже саме він заінтересований в отриманні позитивного рішення у справі (матеріально-правова спрямованість) і у можли-

вості взяти участь у процесі стороною (процесуально-правова спрямованість). І тому саме неповнолітній як суб'єкт спірних матеріальних правовідносин є потенційним позивачем у справі. Інше визначення процесуального становища неповнолітнього у справах про позбавлення батьківських прав може привести до порушення суб'єктивних прав неповнолітніх» [9, 72–73].

Необхідно зазначити, що у справах про позбавлення батьківських прав позов подається з метою встановлення, припинення або зміни правовідносин між особою, яка звертається з таким позовом чи до якої подається такий позов, та дитиною. У цих випадках позов подається на захист інтересів дитини і в силу закону дитина виступає особою, яка бере участь у справі та займає юридичне становище позивача та є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин. Так, Н. М. Кострова вважає, що для того, щоб стати стороною процесу, необхідно бути стороною в спірних матеріальних правовідносинах [10, 25].

Оскільки позивач — це особа, яка ймовірно має спірне право і звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Головною ознакою позивача в цивільному процесі є наявність особистої заінтересованості, саме ця ознака і визначає їх зацікавленість в одержанні сприятливого судового рішення. Так, позивач вважає, що його права порушені або оспорюються і тому домагається задоволення позову. Однак позивач може й не бути ініціатором процесу, оскільки у випадках, встановлених законом, прокурор, органи місцевого самоврядування, фізичні особи можуть звертатися до суду з заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб (ст. 45 ЦПК України [11]). Тому позивачем визнається також особа, в інтересах якої пред'явлено позов. З цього приводу В. І. Тертишников зазначає, що процес за конкретною справою ведесться від імені та в інтересах сторін навіть тоді, коли позивач особисто не порушує справу або сторони особисто не беруть участь у процесі [12, 87].

Незважаючи на те, що законодавством визначено склад осіб, які беруть участь у справі, це не вирішує правових колізій, що виникають на практиці. Так, наприклад, є випадки, коли один з батьків подає позов про позбавлення батьківських прав іншого з батьків від свого імені, а не від імені дитини. Однак в даному випадку, як справедливо зазначає С. А. Іванова, один з батьків повинен подавати позов як законний представник інтересів дитини. Оскільки вирішуються не спірні правовідносини між батьками, а правовідносини між дитиною та тим з батьків, який порушує свої обов'язки щодо виховання дитини [13, 64]. Законний же представник дитини або орган опіки та піклування захищає не свої суб'єктивні права, а суб'єктивне право дитини [14, 44]. О. В. Гетманцев зазначає, що законне представництво не виключає можливості для неповнолітніх бути суб'єктами цивільних процесуальних відносин, оскільки саме вони, а не представник, є суб'єктами спору з протилежною стороною. Саме на них поширюються правові наслідки, що визначені у судовому рішенні [15, 43].

Право громадян на захист та охорону в судовому порядку закріплено в Конституції України (ст. 55), ЦПК України (ст. 3), СК України (ст. 18) та інших законах. Право на судовий захист належить кожній фізичній особі, в тому числі і неповнолітній, яка може захищати в суді свої права за допомогою батьків та інших законних представників. Відповідно до положень ч. 2 ст. 29 ЦПК України неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Однак суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи.

Права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, неповнолітніх осіб віком до вісімнадцяти років у суді захищають відповідно їх батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші

особи, визначені законом (ст. 39 ЦПК України).

Незважаючи на те, чи бере дитина участь у процесі самостійно, чи її інтереси захищає законний представник, при розгляді справ щодо позбавлення батьківських прав суду необхідно враховувати думку самої дитини.

Згідно з міжнародними та національними правовими нормами до прав дитини належить право на врахування її думки щодо питань, що стосуються її життя. Відповідно до положень ст. 12 ч I Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.) [1], держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

У вітчизняному законодавстві також закріплено відповідні положення, зокрема, відповідно до положень ст. 171 СК України думка дитини має бути врахована при вирішенні питань, що стосуються її життя. ЦПК України в ст. 27-1 передбачає, що під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 ЦПК України, малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Проаналізувавши вище зазначені норми СК України та ЦПК України, за-

конодавець не встановлює мінімального віку дитини, з якого її думка повинна бути обов'язково врахована у справах про позбавлення батьківських прав, та зазначає, що дитина повинна бути вислухана, якщо вона досягла віку, в якому вона здатна висловити свою думку. Однак на практиці зустрічаються випадки, коли дитина вже здатна сформулювати свою думку, проте ще не володіє здатністю усвідомлювати свої власні інтереси. Тому, відповідно до ч. 3 ст. 171 СК України, суд має право ухвалити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення. Також суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньої або неповнолітньої особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 2, 3 ст. 27-1 ЦПК України).

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що у справах щодо позбавлення батьківських прав позивачем може бути сама дитина, оскільки вона є суб'єктом спірних правовідносин і її права та законні інтереси захищаються в суді.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, захист прав, дитина, неповнолітня особа, позивач, цивільне судочинство.

У статті висвітлюється питання визначення правового становища дитини як самостійного суб'єкта спірних правовідносин та можливості її участі у справі про позбавлення батьківських прав в ролі позивача.

В статті освещаются вопросы установления правового положения ребёнка как самостоятельного субъекта спорных правоотношений и возможности его участия в деле о ли-

шении родительских прав в качестве истца.

The article highlights the issue of defining the legal status of a child as an independent subject of legal disputes and the possibility of its participation in the case of parental rights deprivation as a plaintiff.

Література

1. Конвенція ООН про права людини: Ратифікована постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789-XII // Збірник нормативно-правових актів у сфері функціонування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей / упоряд.: О. В. Ляковська, Л. М. Палій. — К., 2004.
2. Сімейний кодекс України. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. — Ст. 292.
3. Ананьева Ж. К. Судебные споры о воспитании детей / Ж. К. Ананьева. — Л., 1954. — 196 с.
4. Викут М. А. Судопроизводство по делам о лишении родительских прав // Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье в правонарушительной практике. — Саратов, 1978. — С. 105–107.
5. Евдокимова Т. П. Судебные споры о детях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. П. Евдокимова ; Моск. ВНИИСЗ. — М., 1977. — С. 119–123.
6. Тарусина Н. Н. Спор о праве семейном в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Н. Тарусина ; Ленингр. гос. ун-т. — Ленинград, 1983. — 30 с.
7. Мороз Л. В. Процессуальные особенности судебного рассмотрения дел о лишении родительских прав, отобрании детей и о восстановлении в родительских правах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Мороз. — М., 1983. — 25 с.
8. Санжаровська Т. В. Правове становище осіб, які беруть участь у справах про позбавлення батьківських прав // Правничий часопис Донецького університету. — 1999. — № 1. — С. 45–46.
9. Кондрат'єва Л. А. Процессуально-правове становище неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав // Науковий вісник Чернівецького університету.

Правознавство : зб. наук. пр. — Чернівці : Рута, 2004. — Вип. 212. — С. 70–73.

10. Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права / Н. М. Кострова. — Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1988. — 272 с.

11. Цивільний процесуальний кодекс України. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. — Ст. 419.

12. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / В. І. Тертишніков. — Х. : Консул, 2002. — 408 с.

13. Иванова С. А. Судебные споры о праве на воспитание детей / С. А. Иванова. — М. : Юрид. лит., 1974. — 168 с.

14. Якименко О. Підготовка аліментних справ до судового розгляду (судово-теоретичні аспекти) // Право України. — 1999. — № 8. — С. 41–47.

15. Гетманцев О. В. Співвідношення понять «цивільна процесуальна правоздатність» і «цивільна процесуальна правосуб'єктність» // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : зб. наук. пр. — 2002. — Вип. 131. — С. 42–46.